

ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.23(477)

Акіменко Юлія Юрїївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИОКРЕМЛЕННЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА ЯК ТЕНДЕНЦІЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄС

Постановка проблеми. Європейський Союз (далі – ЄС) сьогодні стоїть перед непростим вибором: в якому напрямку і якими способами удосконалювати і розвивати вже чинне законодавство, як сприймати і реагувати на ті численні фундаментальні академічні досягнення, які не тільки роблять серйозний вплив на всіх суб'єктів правовідносин, а й застосовуються як правові акти в країнах-членах ЄС, та вже зараз закладають підґрунтя майбутнього розвитку права ЄС.

Метою ж цього дослідження є визначення шляхів виокремлення приватного права ЄС, імпульсів щодо його розвитку, особливостей, аналіз напрямків діяльності представників різних академічних спільнот щодо створення актів договірною права ЄС, цивільного права ЄС.

Стан дослідження теми. Варто зауважити, що до деяких із зазначених питань уже зверталися вітчизняні науковці. Однак, якщо в одних випадках йдеться про дослідження положень м'якого права ЄС [8; 9], то в інших – мовилося про ґрунтовний аналіз положень актів м'якого права та їх співвідношення з вже існуючими національними актами країн-членів ЄС. [3; 5; 10].

Виклад основного матеріалу. На початку процесу європейської економічної інтеграції багато дослідників приходили до думки про те, що вона неможлива без правової інтеграції, що з часом отримала своє підтвердження на практиці. Увага, яка приділяється окремим сферам гармонізації приватного права в ЄС, свідчить про те, що цивільно-правові інститути поступово перетворюються з суто національних на загальноєвропейські. Таким чином, інтеграційно-правові тенденції в ЄС доводять можливість конвергенції традиційних для Європи систем права. Основним аргументом прихильників такої тенденції виступає посилання на

загальні історичні та концептуальні корені існуючих в Європі різних національних систем права. Існує також і протилежна тенденція, що виражається в акцентуванні важливості збереження системного різноманітності в праві, підкресленні небезпек інтеграції систем права, здатної призвести до знищення національних і регіональних відмінностей взагалі [1].

Однак спроби гармонізувати цивільне право в рамках права ЄС незважаючи на численні академічні дослідження та пропозиції мали тривалий час вигляд фрагментарної гармонізації з метою попередження викривлень у конкуренції або усунення бар'єрів у торгівлі або захисту прав споживачів. Можливо, такий стан речей був компромісом між відокремленістю національних правових систем країн Європи та перспективною ідеєю Європейського кодексу приватного права.

Необхідно відзначити, що виокремлення приватного права ЄС в цілому виглядає як досить суперечливий процес; він сприймається дуже неоднозначно як різними органами Союзу, так і представниками громадськості. У політичних і академічних колах йдуть досить гострі дискусії з цього питання. На зміст цього процесу накладають свій відбиток особливості структури і функціонування ЄС, розподіл компетенцій між його органами, закріплені міжнародно-правовими актами, прийнятими протягом його піввікового існування.

Більшість держав-членів ЄС визнають як юридично важливий поділ правової системи на дві основні підсистеми: приватне право, яке регулює «горизонтальні відносини» між приватними сторонами (громадяни, компанії) або між державою та громадяни, а також публічне право, яке регулює «вертикальні відносини», в яких держава здійснює свою владу відносно громадян та юридичних осіб.

Такий поділ правової системи має не тільки теоретичне значення, але й практичне, оскільки на цих засадах визначається компетентний суд (правила підсудності) або застосовуються процесуальні норми (наприклад, договірні позови проти держави щодо повернення податків).

Наявність такого поділу на державному рівні має важливе значення в більшості правових систем держав-членів ЄС, однак правова природа такого поділу на приватне на публічне право в ЄС є суперечливою. З одного боку, договори ЄС визнають існування цієї відмінності, посилаючись на «публічне право» і «приватного права» Стаття 4(2) (к) ДФЄС щодо охорони здоров'я (public health), Стаття 36 ДФЄС щодо суспільної моралі, державної політики, національної безпеки (public morality, public policy, public security), Стаття 45 ДФЄС щодо підстав державної політики, національної безпеки, охорони здоров'я (public policy, public security, public health), Стаття 45(4) ДФЄС щодо адміністративних послуг (public service), Стаття 54 ДФЄС щодо публічного та приватного інтересу (public or private law), Стаття 106 ДФЄС щодо публічних підприємств (public undertakings), Стаття 123(1) ДФЄС щодо органів, що підпорядковуються публічному праву (bodies governed by public law), Стаття 179 ДФЄС щодо договорів приєднання (public contracts), Стаття 272 ДФЄС щодо поділу контрактів, що регулюються публічним або приватним правом (contract governed by public or private law). З іншого боку, законодавство ЄС, як таке, не розподіляється на публічно-правові норми та приватно-правові, а на відміну від цього містить розподіл норм функціонально [2].

Проте поняття «приватного права» використовується як в документах Комісії ЄС, так і різними науковими групами, які внесли свій вклад в підготовку, за дорученням Комісії, Проекту загальної схеми рекомендацій (DCFR). Суперечливе прийняття приватного права ЄС виникає також через визначені у засновницьких документах напрями політики, у рамках яких ЄС разом або спільно з державами здійснює свої повноваження – предметний підхід. Як зазначають вчені, відсутність загального приватного права ЄС можна пояснити тим, що розподіл повноважень було сформовано за іншим принципом, напрямки і навіть ті акти, що регулюють приватноправові відносини – права споживачів, охорона праці були прийняті на публічно-правових підставах з метою визначення правових засад Внутрішнього ринку ЄС, що спровокувало плутанину [3].

Потреба усунення правових обмежень та забезпечення безперешкодної та вільної торгівлі у ЄС визначили завдання, зокрема, гармонізації при-

ватного права країн-учасників ЄС, що виявилось суттєвою умовою завершення створення загального європейського єдиного внутрішнього ринку товарів та послуг. Процес подальшої інтеграції європейського приватного права визначається двома факторами. По-перше, поступове усвідомлення необхідності існування комплексного акту приватного права або визначення його правових засад – виокремлення його серед інших галузей. По-друге, міжнародні конвенції у якості інструменту гармонізації права виявили свої недоліки, оскільки процес їх підготовки, ратифікації та внесення змін вже не відповідає швидкоплинному механізму торговельних операцій. Таким чином, обмеженість та фрагментарність, які супроводжують застосування конвенцій в умовах прагнення до гармонізації також сприяють відмові від подальшого застосування в якості інструменту забезпечення злагодженості національного права держав-учасників ЄС.

Професор Я. Смітс зазначає, що підходи до формування європейського приватного права можна розділити на три категорії, з характерним формуванням правил та принципів для кожної з них. Вчений виділяє перший підхід до формування європейського приватного права – гармонізацію шляхом прийняття директив ЄС як найбільш відомий метод, зокрема, в такий спосіб було сформовано єдині правила захисту прав споживачів: прикладом цього є Директиви про відповідальність за якість продукції (1986 р.), про надання споживчих кредитів (1986 р.), про перевезення (1990 р.), про несправедливі умови споживчих договорів (1993 р.). Проте дія цих правил обмежена: директиви застосовуються в європейському приватному праві в чітко визначених сферах відносин.

Другим підходом до формування приватного права ЄС професор Я. Смітс визначає як армонізацію – шляхом укладення договорів, які мають обов'язкову юридичну силу, однак для дії такого договору необхідна одностайність серед країн, які його ратифікують, що повертає нас до інструментів міжнародних конвенцій, що за визначених вище причин вже не зможе буде відповідним регулятором приватно-правових відносин. Таким чином, договори не можуть відігравати основну роль в уніфікації приватного права.

Третім підходом, на думку вченого є створення єдиного Європейського цивільного кодексу з огляду на рішення Європейського парламенту, які закликали до «уніфікації приватного права в сферах, які мають важливе значення для розвитку внутрішнього ринку», а особливої уваги потребує діяльність комісії Ландо з кодифікації «Принципів європейського договірної права» [4]. Розроблені комісією Ландо «Принципи європейського до-

говірною праву» мають статус «м'якого права». Однак на думку багатьох учених, є підґрунтям для Європейського Цивільного кодексу, який вже матиме статус не м'якого права, а документа, ухваленого компетентними інститутами Союзу, який має обов'язкову юридичну силу [5].

Робоча група з Європейського Цивільного кодексу, яку очолив професор Христіан фон Бар, також розгорнула ґрунтовну роботу зі створення деталізованого масиву норм з усіх інститутів цивільного права та яка представила текст двох частин Європейських принципів договірною права [6]. Дані принципи підлягають застосуванню, якщо сторони дійшли згоди про це прямо або побічно (у тому числі шляхом посилання на «загальні принципи права», «*lex mercatoria*» і т.п.).

Однак на цих основних дослідженнях діяльність ЄС у сфері виокремлення приватного права не обмежується. Останньою ініціативою у цій сфері є створення у 2004 році Об'єднаної мережі по Європейському приватному праву (Join Network on European Private Law), до якої увійшла низка провідних науковців, у тому числі і з Групи щодо вивчення Європейського Цивільного кодексу та наукової групи Європейської дослідницької групи чинного приватного права ЄС (European Research Group on Existing EC Private Law (Acquis Group)). Результатом роботи цієї групи стала розробка у 2008 році «Проекту Загальної системи підходів» (Draft Common Frame of Reference – DCFR) [7].

Цей документ можна розглядати як важливий крок прояву національних систем в контексті єдиної загальноєвропейської спадщини, який дає усвідомлення реально існуючого європейського приватного права, аналізує питання, за якими національні правові системи мають кардинально протилежні погляди, та вказує на перспективи розвитку приватного права Європи. Що стосується структури проекту Загальної системи підходів (DCFR), то вона має такий вигляд: це принципи, модельні правила і визначення (термінологія). Модельні правила, це ядро Проекту, які систематизовані у 10 книгах. Перші три книги містять загальні положення договірною і зобов'язального права. Четверта книга регулює окремі види договорів (Договори купівлі-продажу та пов'язані з ними гарантії; договори про постачання електротроенергії; договори купівлі-продажу цінних паперів; договори, пов'язані з правом інтелектуальної власності). Положення четвертої книги не застосовуються щодо нерухомості. П'ята книга регулює ведення чужих справ без доручення. Шоста – присвячена позадоговірній відповідальності за заподіяну шкоду. Сьома – безпідставному збагаченню. Восьма – підстави придбання і втрати права власності. Дев'ята – за-

безпеченню рухомого майна. Десята – довірчій власності. Можна зробити висновок, що область застосування Проекту Загальної системи підходів (DCFR) не обмежується лише рамками договірною права, а виходить далеко за них, що дозволяє провести аналогію з структурою моделі цивільного кодексу.

Проект Загальної системи підходів (DCFR) як результат порівняльного вивчення чинного права ЄС і окремих його держав-членів, покликаний відображати ті суспільні цінності, які закріплені в уже існуючих законах, хоча вони і не завжди збігаються. У зв'язку з цим Проект Загальної системи підходів (DCFR) зайняв проміжну, збалансовану позицію.

Наступні основні цілі і виражені в них суспільні цінності були виділені авторами Проекту Загальної системи підходів (DCFR): справедливість (правосуддя), свобода, захист прав людини, економічне благополуччя, солідарність і соціальна відповідальність. З урахуванням того, що мова йде про створення приватного права ЄС, були додані деякі спеціальні цілі, зокрема стимулювання розвитку внутрішнього ринку, збереження культурного та мовного плюралізму. Оскільки приватне право ЄС має бути виражене у формі типових (модельних) норм, були також прийняті до уваги деякі більш формальні цілі: раціональність, правова визначеність, передбачуваність, ефективність. Усвідомлюючи, що даний перелік не може бути вичерпним, автори Проекту Загальної системи підходів (DCFR) допускають можливість включити в нього й інші цілі і принципи, хоча вони і можуть здатися такими, що не відносяться беззастережно до основоположних. Так, цілком допустимо визнати в якості важливої суспільно важливої мети – захист особи, що діє розумно покладаючись на поведінку іншої сторони, або встановлення в деяких правових відносинах відповідальності сторони за ризик, який вона спричинила.

Підсумкова версія документу суттєво вирізняється за кількістю фундаментальних принципів. Чотири (свобода, гарантування, справедливість і ефективність) проти п'ятнадцяти. Незважаючи на такий скорочений перелік, автори Проекту Загальної системи підходів (DCFR) не ставлять всі принципи на один рівень в ієрархічному ряду і допускають конкуренцію між ними віддаючи в деяких ситуаціях пріоритет одним (свобода або гарантування) перед іншими (справедливість або ефективність).

Слід окремо виділити, що відтепер під час обговорення пропозицій Комісії ЄС щодо регулювання будь-яких з вищезазначених правовідносин проводиться детальне порівняльне дослідження Проекту Загальної системи підходів (DCFR) та

Пропозиції Єврокомісії. Це означає, що хоч документ не має обов'язкової юридичної сили, однак він виступає в якості підґрунтя для внесення можливих поправок, змін або доповнень до юридично обов'язкових правових актів ЄС. Таким чином, вже видно користь і практичне застосування Проекту Загальної системи підходів (DCFR), що дає всі підстави думати, що як мінімум приставка «Проект» в самому найближчому майбутньому може зникнути, а як максимум – у ЄС може з'явитися перший кодифікований правовий акт наднаціонального рівня не тільки в галузі договірного права, але і в праві Союзу в принципі.

На думку проф. Р.О. Стефанчука Проект Загальної системи підходів (DCFR) на сьогодні є тією найближчою стратегічною законодавчою ініціативою в ЄС. І саме це буде майбутньою правовою політикою, яка має враховуватися в тому числі і при розробці власної правової політики в Україні. Адже можливість вивчення вказаних процесів дасть можливість підготувати нову методологічну базу для зміни основних засад формування українського цивільного законодавства, сприятиме його мобільності до потреб сучасності в контексті входження України до європейського простору. Крім цього, вивчення вказаної кодифікаційної роботи дасть можливість глибше зрозуміти як цивільне законодавство європейських країн, так і межі його уніфікації та зближення [8].

Відомі вчені проф. Є.О. Харитонов та проф. О.І. Харитонова визначають, що ідеться не про створення акту законодавства, а про науково-прикладний проект порівняльно-правового характеру, що має сприяти вивченню та розумінню приватного права в країнах-членах ЄС. Зокрема, він призначений показати, наскільки схожими є одна на одну національні системи приватного права, які можна розглядати як регіональний прояв загальної європейської спадщини. Завданням DCFR є наочно довести факт існування європейського приватного права, згадавши про відносно незначну кількість випадків, у яких різні правопорядки дають різні

відповіді на загальні питання. Таким чином, DCFR розглядається як такий документ, що може надати ідеям європейського приватного права нове підґрунтя, що підвищує взаєморозуміння та сприяє колективному обговоренню проблем приватного права в Європі [9].

Висновок. Таким чином, у рамках внутрішнього ринку ЄС без торговельних обмежень приватне право ЄС знаходиться у процесі формування постійно з огляду на динамізм приватно-правових відносин. Очевидною є потреба стимулювати виникнення правових норм. Проект Загальної системи підходів (DCFR) відіграє важливу роль не тільки в контрактному праві, але й у праві власності, деліктному праві, в цілому у приватному праві ЄС. Питання стосовно того, як владні інституції зможуть запровадити виконання норм, не повинно бути орієнтиром у існуванні приватного права ЄС, адже його формування відбувається постійно та тоді, коли це дійсно потрібно.

Нині також відбувається пошук правової бази для запровадження Європейського цивільного кодексу в праві ЄС. Питання створення Європейського цивільного кодексу є більше політичним, ніж юридичним. Вони полягають у недостатньо ясній картині майбутнього утворення, його спрямованості. Ці фундаментальні причини невідлення приватного права ЄС є похідними від нез'ясованості питання конфедеративного чи федеративного майбутнього ЄС.

Розвиток та функціонування приватного права ЄС в цілому виглядає як досить суперечливий процес; сприймається дуже неоднозначно як різними інституціями Союзу, так і державами-членами. На цей процес накладають свій відбиток особливості структури і функціонування ЄС, розподіл компетенції між його органами, закріплені міжнародно-правовими актами. Проте твердження, що ідея створення приватного права ЄС досі не вийшла за межі розробки правил технічного характеру, тому що вони не впливають на формування традиційної системи, не може існувати далі. Це підводить до висновку стосовно створення приватного права ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sjef van Erp. European Private Law: Postmodern Dilemmas and Choices. Towards a Method of Adequate Comparative Legal Analysis // Electronic Journal of Comparative Law. Vol. 3.1. August, 1999.
2. Constanze Semmelmann, «The Public-Private Divide in European Union Law or an Overkill of Functionalism», Maastricht Faculty of Law Working Paper. – No. 2012/12. – P. 242 .
3. Remien O. European private international law, the European Community and its emerging area of freedom, security and justice // Common market law rev. 2001. Vol. 38. № 1. – P. 53-86.
4. Principles of European Contract Law. – Part 1 / ed. by O. Lando. – Nijhoff, 1995.
5. Смітс Я. Європейське приватне право як змішана правова система // Я. Смітс Європейське право. – 2012. – № 2–4. – С. 215-225.
6. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR), Outline Edition / Ed. by C. von Bar, E. Clive, H. et al. , 2009
7. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://webh01.ua.ac.be/storme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf

8. Стефанчук Р.О. До питання про європейський вибір розвитку цивільного права в Україні // Р.О. Стефанчук. Приватне право і підприємництво. – 2012. – Вип. 11. – С. 27-29.
9. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Принципи цивільного права України в контексті їхнього співвідношення з DCFR // Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. Актуальні проблеми держави і права. – 2015. – Вип. 75. – С. 302–309.
10. Виноградов А.А. Договорное право ЕС завтрашний день Евросоюза // А.А. Виноградов. 2011. – Вестник МГИМО Университета. – Вип. 5 – С. 248-250.

Акіменко Юлія Юріївна

ВИОКРЕМЛЕННЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА ЯК ТЕНДЕНЦІЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄС

У статті розглядаються шляхи формування приватного права ЄС, можливість його виокремлення у правовій системі ЄС. Простежується розвиток ідеї створення акту договірного права з початку, та цивільного права – Проект Загальної системи підходів (DCFR). Доводиться доцільність виділення приватного права ЄС як самостійної галузі права ЄС.

Ключові слова: приватне право, приватне право ЄС, ЄС, Принципи європейського договірного права, Проект Загальної системи підходів (DCFR).

Акименко Юлия Юриевна

ВЫДЕЛЕНИЕ ЧАСТНОГО ПРАВА КАК ТЕНДЕНЦИЯ ЭВОЛЮЦИИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ ЕС

В статье рассматриваются пути формирования частного права ЕС, возможность его выделения в правовой системе ЕС. Прослеживается развитие идеи создания акта договорного права сначала, и гражданского права – Проект Общей системы подходов (DCFR). Доказывается целесообразность выделения частного права ЕС как самостоятельной отрасли права ЕС.

Ключевые слова: частное право, частное право ЕС, ЕС, Принципы европейского договорного права, проект Общей системы подходов (DCFR).

Akimenko Yuliia Yuriivna

IDENTIFYING THE PRIVATE LAW AS THE TREND OF THE EVOLUTION OF THE EU LEGAL SYSTEM

The article examines the formation of the private law of the EU, the possibility of identifying in the EU legal system. It determines the development of the idea of private law starting with the act of contract law and ending with the Draft Common Frame of Reference (DCFR). It proves the feasibility of identifying the private law of the EU as an independent branch of EU law.

Keywords: private law, private law of EU, the EU, the Principles of European Contract Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR).